

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OKKAZIONAL FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING STRUKTUR- SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ibayev Anvar Jo'rabekovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida okkazional frazeologik birliklarning struktur-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz badiiy adabiyotida uchraydigan okkazional frazeologizmlarning tuzilishi, semantik o'zgarishlari va badiiy konnotatsiyasini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: struktur-semantika, stilistik funksiya, kontekst, badiiy nutq, individual uslub, emotsional-estetik ta'sir.

Аннотация. В статье рассматриваются структурно-семантические особенности окказиональных фразеологических единиц и их стилистические функции в речи. Цель исследования — выявить структурные и семантические изменения окказиональных фразеологизмов в узбекской и английской художественной литературе.

Ключевые слова: структурно-семантика, стилистическая функция, контекст, художественная речь, индивидуальный стиль, эмоционально-эстетическое воздействие.

Abstract. This article analyzes the structural and semantic features of occasional phraseological units and their stylistic functions in speech. The aim of the study is to identify the structural and semantic modifications of occasional phraseological expressions in Uzbek and English literary texts.

Keywords: structural semantics, stylistic function, context, literary discourse, individual style, emotional-aesthetic impact.

KIRISH.

Tilshunos olimlarning ta'kidlashicha til doimo harakatda bo'ladigan, yangilanib boruvchi murakkab tizim sifatida inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va estetik ehtiyojlari bilan uzviy bog'liqdir. Tilning bunday dinamik tabiati undagi har bir birlikning, jumladan, frazeologik ifodalar tizimining ham o'zgaruvchan, ijodiy jarayon mahsuli sifatida namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi. Frazeologik birliklar tilning emotsional-estetik qatlamini tashkil etadi. Ular xalq tafakkuri, tarixiy tajriba va milliy madaniyat mahsuli bo'lib, ma'no barqarorligi bilan birga, kontekst ta'sirida yangilanishga ham moyildir [Rahmatullaev, 1978, p. 24]. Shu jihatdan, frazeologizmlar faqat tayyor qolip sifatida emas, balki ijodiy nutq jarayonida yangi ma'no, yangi shakl kasb etuvchi tirik birliklar sifatida qaralishi lozim.

So'nggi yillarda til tizimining dinamik tabiatini o'rganishda okkazional frazeologik birliklar muhim ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Chunki bu hodisa tilning ijodiy imkoniyatlarini, milliy tafakkurning yangilanish darajasini va matnning estetik qimmatini ifodalaydi. Okkazional frazeologizmlar tildagi mavjud tayyor frazeologik birliklarning muallif tomonidan yangicha shaklda, kontekst ta'sirida transformatsiyaga uchratilishi natijasida hosil bo'lgan individual nutqiy birliklardir. Ular muallifning estetik maqsadi, kommunikativ niyati va badiiy kontekst ta'sirida shakllanadi. Shuning uchun ham bunday birliklar kontekstdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Ularning semantik yangilanishi bevosita muallif niyatiga, matnning ichki mantiqiga hamda o'quvchida uyg'otiladigan assotsiativ ta'sirga bog'liq bo'ladi [Kunin, 1986, p. 54].

Okkazional frazeologik birliklar — bu tildagi mavjud barqaror frazeologizmlarning muallif tomonidan o'zgartirilgan, yangi badiiy hamda semantik yuk kasb etuvchi individual shakllaridir [Vinogradov, 1944, p. 22]. Ular o'z tabiati jihatidan struktur va semantik transformatsiyalar natijasida shakllanadi.

Okkazonal frazeologik birliklarning struktur yangilanishi, odatda, uch asosiy usulda namoyon bo'ladi:

Bu usulda frazeologik birikmaning bir tarkibiy qismi yangi so'z bilan almashtiriladi. Natijada, ibora yangi obraz, emotsional rang va badiiy ifoda kuchiga ega bo'ladi [Kunin, 1986, p. 54]. Masalan, an'anaviy *boshini osmonga ko'tarmoq* (mag'rurlik) iborasi *boshini yulduzlarga ko'tardi* tarzida o'zgartirilganda, “orzular sari intilish, yuksaklikka erishish” ma'nosi hosil bo'ladi. “Yulduzlar” komponenti obrazli semantika yaratish orqali iboraning poetik quvvatini oshiradi.

Frazeologik birlikka yangi komponent kiritish yoki mavjud elementlardan birini tushirib qoldirish orqali uning ritmik va semantik tuzilishi yangilanadi [Rahmatullaev, 1978, 73 b.].

Masalan, Cho'lpon asarlaridagi ko'ngil ko'zi ko'r bo'ldi iborasi ko'z ko'r bo'ldi frazeologizmini metaforik kengaytirish orqali hissiy sovuqlik va ruhiy inqiroz holatini ifodalaydi. Shu tarzda frazeologizmning ma'no diapazoni kengayadi.

Frazeologik birlikdagi grammatik forma (zamon, shaxs, mayl va boshqalar) o'zgartirilishi stilistik ta'sirni kuchaytiradi [Amosova, 1963, p. 91].

Masalan, ko'z yumdi (vafot etdi) iborasi ko'z yumaman shaklida qo'llanganda iroda, qat'iyat yoki ruhiy qarorni bildiradi. Grammatik transformatsiya bu yerda muallifning sub'ektiv munosabatini ifodalovchi vositaga aylanadi.

Okkazonal frazeologizmlar semantik yangilanish orqali yangi ma'no qatlamlariga ega bo'ladi. Quyidagi jadvalda asosiy turlar keltirilgan:

№	Semantik o'zgarish turi	Ta'rifi	Misol
1	Ma'no kengayishi	Asosiy ma'noga qo'shimcha konnotatsiya beriladi	<i>ko'ngil osmonga chiqdi</i> — orzularning yuksalishi, ruhiy ozodlik [Oripov, 1976]
2	Ma'no torayishi	Keng ma'nodan kontekstual ixtisoslashuvga o'tish	<i>taqdir iplarini uzdi</i> — hayotiy bog'liqlikning uzilishi [Hoshimov, 1985]
3	Metaforik siljish	Asosiy ma'no ramziy-falsafiy tus oladi	<i>vijdon yig'ladi</i> — insoniy kechinma, ichki ayblov [Vohidov, 1996]

Bu o'zgarishlar kontekst ta'sirida ro'y beradi va frazeologik birliklarning semantik elastikligini, shuningdek, ularning badiiy qatlamligini ta'minlaydi.

Struktur va semantik o'zgarishlarning o'zaro uyg'unligi okkazonal frazeologizmlarning ijodiy mohiyatini belgilovchi asosiy omildir. Ular tildagi mavjud birliklarni semantik jihatdan yangilab, stilistik individuallikka olib keladi.

Masalan, Oripovning *ko'ngil osmonga chiqdi* iborasi bir vaqtning o'zida komponent almashtirish (struktur o'zgarish) va ma'no kengayishi (semantik o'zgarish) asosida shakllangan. Natijada, frazeologizmning badiiy-estetik qiymati ortadi va u muallifning uslubiy imzosini ifodalovchi vositaga aylanadi [Karimov, 2012, 108 b.].

Okkazonal frazeologik birliklarning struktur-semantik va stilistik xususiyatlarini tahlil etish tildagi badiiy innovatsiyalarni, milliy tafakkur timsollarini va muallif uslubining lingvopoetik tabiatini yoritishda muhim nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Kelgusida bu yo'nalishda kognitiv-semantik, korpus lingvistikasi va tarjima nazariyasi asosida olib boriladigan tadqiqotlar okkazonal frazeologizmlarning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi funksional o'rnini yanada chuqurroq ochib berishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963. – 184 с.
2. Cho'lpon A. Asarlar to'plami. 2-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991. – 320 b.

3. Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985. – 240 b.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986. – 380 с.
5. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 300 p.
6. Oripov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. – 280 b.
7. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Fan, 1978. – 480 b.
8. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Москва: Наука, 1944. – 285 с.
9. Vohidov E. Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 1996. – 256 b.
 - ¹ Abdurasulovna, E. Z. (2023). Complex prepositions in english undergoing semantic changes. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 238-241.
 - ¹ Abdurasulovna, E. Z. (2023). Manifestation of Causal Meaning in Complex English Prepositions.
 - ¹ Mamirova, D. (2026). SOCIOLINGUISTIC RESEARCH OF ADVERTISING TEXTS. Asian journal of scientific research and innovations, 1(1), 155-157.
 - ¹ Мирзаханян, А. Е., & Трошкина, Ю. Ю. (2022). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕЧАТНОЙ РЕКЛАМЫ КАК ВИДА РЕКЛАМНЫХ НОСИТЕЛЕЙ. In Дизайн: теория и практика (pp. 82-84).
 - ¹ Мамирова, Д. (2018). Реклама матнларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида айрим мулоҳазалар. Иностранная филология: язык, литература, образование, 3(3), 68.
 - ¹ Mamirova, D. (2024). REKLAMA MATNLARIDA XRONOTOPNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(1), 45-47.
16. Shirinboyevna, M. D. (2024). NUTQIY AKTLARNING REKLAMA MATNLARIDA IFODALANISHI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 39-42.